

פתיחה מהחזית

נמרוד אלוני

פתיחה זו היא דברים מהחזית. אין היא מבקשת להציג את המסות שבאות אחריה ולא לתמצת בעין אובייקטיבית וחסרת פניות את עיקרי הטענות והמסרים שגלומים בהן. אלה דברים שמקורם בהתנסויות האישיות במערכה על ספר האזרחות, ותכליתם להעמיד הקשר ראשוני לדיון הנוקב והסוער של כותבי המסות, כל אחד ואחת מעמדה אחרת, בדבר הסוגיות המרכזיות הרלוונטיות לספר זה.

לפני שנה לערך, ב-9 בנובמבר 2015, לקחתי חלק ב"שולחן עגול" במכון הישראלי לדמוקרטיה שדן בספרו החדש של אדר כהן, מפמ"ר האזרחות לשעבר שהודח מתפקידו על ידי שר החינוך דאז, גדעון סער, שניים יחדיו: מורה דרך לחינוך יהודי ודמוקרטי (כהן, 2015). את המושב, שכותרתו הייתה שניים יחדיו – האומנם ילכו? על המפגש בין חינוך יהודי לחינוך דמוקרטי, ניהל פרופ' ידידיה שטרן, סגן נשיא המכון (ששימש בעבר כיו"ר ועדת מקצוע האזרחות וגם הוא, בדומה לאדר כהן, הורחק על ידי השר סער מתפקידו בשל עמדות שנתפסו כהומניסטיות או ליברליות מדי). במהלך המושב נשאו דברים המשתתפים, ובהם אני, על היבטים שונים של החינוך לאזרחות דמוקרטית ועל יחסיה של הדמוקרטיה עם המורשת היהודית ודרכי הנחלתה. דבריו של ד"ר אסף מלאך, יו"ר ועדת המקצוע, שמונה על ידי שר החינוך נפתלי בנט (אחרי שהיו"ר הקודם, פרופ' אשר כהן, נאלץ להתפטר בגלל מועמדותו לכנסת מטעם מפלגת הבית היהודי), הותירו אותי ורבים אחרים בהלם מוחלט. דבריו של האיש שאמור להוביל את לימודי האזרחות בישראל היו כתב אשמה נחרץ נגד ההוגים והפעילים הלוחמים לביסוס הדמוקרטיה הליברלית בישראל, משל היו חסידים שוטים וקנאים בדת הדמוקרטיה ושבויים בדוגמטיות צרת מוחין בפולחני הליברליות שלה. כמעט מילה לא נאמרה מפיו על מעלותיה של הדמוקרטיה בהגנת כבוד האדם, השוויון לפני החוק, התקשורת החופשית וההגנה על הפרט מפני עריצות ואלים השלטון – זו הייתה התקפה

נטו על שוחרי הדמוקרטיה. כמו מתוך סיוט לילה תמהתי לעצמי: אם האיש שאמור להגן על הדמוקרטיה במערכת החינוך ולבסס אותה בחברה הישראלית ניכר בכל כך הרבה עוינות כלפיה, מי יעמוד לצדה כדי להגן עליה? היה ברור לי מדבריו שבחיבור בין לאומיות יהודית לאזרחות דמוקרטית הקדימות אצלו מסורה באופן נחרץ לטובת הלאומיות היהודית – או מה שאחרים, המתנגדים לעמדתו, יכנו אתנוקרטית יהודית בישראל.

את התרשמותי הקשה פרסמתי במאמר **בהארץ** (אלוני, 2015), ולצד דברים אלה ובעקבותיהם התחילו להתברר עובדות מטרידות רבות לגבי הגרסה החדשה (אחרי חמש שנות שכתוב) של ספר הלימוד להיות אזרחים בישראל (משרד החינוך, 2016), המחווה הלימודי ("מושגון") שאמור להילווה אליו וסדרי פעילותה של ועדת המקצוע. בין השאר התברר שחברים בצוות הכתיבה בעלי השקפות ליברליות נאלצו להתפטר עקב צנזור או עיוות של תוכני הפרקים שכתבו; שהליכי העבודה של ועדת המקצוע לא היו שקופים ומסודרים ושכותבים ערבים הודרו ממלאכת הכתיבה; שמקרב מובילי תחום האזרחות במשרד החינוך נעדרים לחלוטין מומחים רבי-מוניטין בעולם האקדמי ובציבוריות הישראלית; שבתוכני הספר הופר בצורה בולטת האיוון הקודם בין יסוד ה"יהודית" ליסוד ה"דמוקרטית" תוך כדי מתן עליונות ברורה ליסוד הראשון, הפרטיקולרי, על פני היסוד השני, האוניברסלי. יתר על כן, מומחים בעלי שם מתחומי מדע המדינה והחינוך לאזרחות התייצבו חדשות לבקרים על בימות התקשורת והוסיפו ביקורת נוקבת על היבטים נוספים של עבודת ועדת המקצוע ותוצריה: שהספר חוטא באי-הבנה של מונחי יסוד בתאוריות העוסקות במשטר הדמוקרטי ובצדק חברתי; שהאזרחות הדמוקרטית "חזרה בתשובה" ועברה הדתה, ומקורותיה האמיתיים הוצגו כנובעים מיסודות דתיים יהודיים; שבלב הספר ניצב לא סדר יום אזרחי-דמוקרטי אלא דתי-לאומי; ושהמחווה הלימודי מסרס את לימודי האזרחות ומונע הזדמנות ללמידה משמעותית ולפיתוח חשיבה אוטונומית, מושכלת וביקורתית. גם בקרב המבקרים המתונים יותר הייתה הסכמה בנוגע לאחד הפגמים הבולטים ביותר של התפיסה שהוצגה במחווה, שהתגלמה בהיגד שתרכות דמוקרטית אינה תנאי הכרחי להגדרת מדינה כדמוקרטיה – משל היו אומרים שתרכות יהודית אינה הכרחית להווייה יהודית.

במהלך תקופה זו, בשנה שחלפה מאז אותו שולחן עגול במכון הישראלי לדמוקרטיה, עלו לכותרות "שערוריות לאומניות" נוספות שנרקחו במשרד החינוך ובהן הדרת ספרה של דורית רביניאן **גדר חיה** (רביניאן, 2014) מרשימת יצירות

הספרות המומלצות, ופיטוריו של יו"ר המזכירות הפדגוגית ד"ר ניר מיכאלי – שמונה לתפקידו רק חודשים ספורים קודם לכן על ידי שר החינוך שי פירון, ושעמדותיו הליברליות המתונות היו כנראה רדיקליות מדי עבור הנהגת משרד החינוך. עוד חשוב לציין שלנוכח סדרת אירועים מטרידה זו היו ניסיונות רבים של אנשי חינוך ואקדמיה, שבאחדים מהם הייתי שותף, להידבר עם בכירי משרד החינוך ולפעול לעצירת ההליכים של הפקת הספר, לשנות את המחווה, ולגוון את ועדת המקצוע כך שיהיה בה ייצוג הולם לעמדות שונות של אנשים בעלי מוניטין בתחום האזרחות הדמוקרטית – אך כל המאמצים נכשלו. בשלב הבא נעשו פניות של הפורום האקדמי לאזרחות, בהובלת ד"ר ריקי טסלר ובהסתמכות על חוות דעת של פרופ' דן אבנון, לוועדת החינוך של הכנסת והוגשו עתירות לבג"ץ. נכון לרגע זה, הספר והמחווה אמנם פורסמו, אך בג"ץ ביקש ממשרד החינוך להשיב מדוע לא יבטל את המחווה, וזה מצדו הודיע שיעצור את פעילות ועדת המקצוע במתכונתה החדשה עד הכרעת בג"ץ בעתירה שהוגשה בנושא. בו בזמן, וכתגובה לשערוריית ספר האזרחות החדש, הוקמה "קואליציה לדמוקרטיה בחינוך" של 24 ארגוני גג הפועלים להבטיח חינוך ראוי לאזרחות דמוקרטית; ראש עיריית תל אביב הכריז שנוסף על שיעורי אזרחות יילמדו שיעורי דמוקרטיה בכל בתי הספר בעיר בכיתות א' עד י"ב; מנהלי בתי ספר אחדים הודיעו שיימנעו משימוש בספר האזרחות החדש ובמחווה שנלווה לו (ויובילו חינוך משמעותי וביקורתי באזרחות דמוקרטית); בקרב הציבור הערבי עלו יוזמות רבות של הפקת חומרים חדשים ואלטרנטיביים לטובת זרם החינוך הממלכתי-ערבי; וההתארגנות האזרחית להקמת זרם חינוך חילוני אוטונומי נכנסה לשלב מעשי.

הדרמה היא ממשית, והיא מתנהלת בזירת העיתונות, בטלוויזיה, בכנסת, בבתי הספר, בבית המשפט ובכינוסים ציבוריים – וכך גם מצאתי עצמי במרכז מורשת בגין ב"דיבייט בנושא לימודי האזרחות" באדיבות המכללה למדינאות שבראשה עומד ד"ר מלאך (ועליי להודות שהדיון היה מכובד ופלורליסטי). ככלל ניתן לומר שמן הצד האחד ניצבת עמדה נחרצת של ד"ר אסף מלאך (מלאך, 2016) ושל עמיתיו מן המחנה הדתי-לאומי, הטוענים שהספר החדש מעיד על עבודה מצוינת בתיקון שגיאות עובדתיות ובמניעת מזעורו של היסוד היהודי של ישראל, ומן הצד האחר עמדתם של אלה הדוגלים בדמוקרטיה הליברלית, שבִּלְבָּה ערכים הומניסטיים שקודמים לכל סולם ערכים דתי או אידאולוגי. תחושתם של האחרונים הייתה ועודנה שהתרחשה כאן השתלטות עוינת, דהיינו, שד"ר

אסף מלאך – יו"ר ועדת המקצוע באזרחות, וד"ר אביעד בקשי – היועץ המדעי של ספר האזרחות החדש, כשליחיו האידאולוגיים של השר בנט ומפלגת הבית היהודי, רקחו ספר אזרחות שבתכניו מדיר את הדמוקרטיה הליברלית ובכותביו מדיר ישראלים בעלי גישות הומניסטיות בכלל ואת בני המיעוט הערבי בפרט, באשר הם אזרחים ערבים בעלי מורשת תרבותית פלסטינית. בפרפראזה על התבטאויות בוטות של השרה מירי רגב, ח"כ סמוטריץ' ואחרים מנציגי השלטון הנוכחי הם למעשה אומרים: "אנחנו ניצחנו בבחירות, אנחנו נבחרנו, ועכשיו אנחנו קובעים". עמדה כזאת מנוגדת לחלוטין לתפיסה הדמוקרטית שעל פיה המנצח בבחירות הדמוקרטיות לא לוקח את כל הקופה ונעשה לעריץ שכל האחרים נתונים לחסדו, אלא מקבל לפרק זמן מסוים זכויות לנהל את ענייני המדינה מבלי לפגוע בזכויות היסוד האנושיות והאזרחיות של האחרים ובלי לפגוע ביסודות הפלורליזם המחשבותי, ההגינות החברתית והשקיפות השלטונית. לעומת זאת, עבור התומכים במאפייני הספר החדש והמחווה שלצדו, מדובר בעשיית צדק ובגיבוש תפיסה של דמוקרטיה ההולמת את מדינת הלאום של העם היהודי: בתיקון שגיאות שאפיינו את המהדורות הקודמות של הספר ואת נטייתו העודפת לכיוון הליברלי על חשבון הלאומיות היהודית. הדרך החדשה, לגישתם, מגלמת את האיזון הנכון לחברה דמוקרטית ולמדינת הלאום חפצות חיים.

אסיים פתיחה זו בדברים שכתב אדם מרכזי וייחודי במערכה על ספר האזרחות, ד"ר משה הלינגר, מרצה למדע המדינה באוניברסיטת בר אילן, שהוא להבנתי גם דתי אורתודוקסי וגם הומניסט וליברל. ערב יום הכיפורים האחרון, בתכתובת אינטרנטית של הפורום האקדמי לאזרחות, הוא כתב כך:

החברה היהודית בארץ ובעיקר החברה הדתית האורתודוקסית שבה, חייבת לעשות תשובה עמוקה ולהדגיש את היסודות האוניברסליים המוסריים העמוקים שבזהות היהודית ואותם לחזק בזהותה היהודית של מדינת ישראל: צדק חברתי, הוגנות וכבוד האדם, הימנעות מהטלת רפש באחר (לשון הרע שהיא עברה חמורה בהרבה מבחינת ההלכה מאכילת שקצים ורמשים ובוודאי עוף בחלב), חשיבות המחויבות לאחר ולקהילה ולא רק הזכויות המגיעות לי וכדומה. אילו חיזוק הזהות היהודית של מדינת ישראל היה בהיבטים הללו, ממילא ישראל הייתה מחזקת מאוד את זהותה הדמוקרטית, יוצרת שוויון בזכויות ובחובות של יהודים וערבים ומצמצמת בהרבה את הבידול הערבי הישראלי, הנוצר במידה רבה מהזיהוי של מדינת ישראל כמדינה יהודית עם

יסודות אתנוצנטריים מפלים המעצימים כל הזמן את התחושה שהערבים אינם באמת אזרחים מלאים במדינת ישראל. כך עושה ספר האזרחות הנוכחי בבירור. מאידך, הספר הקודם לא נתן כמעט מקום לזהותה היהודית של מדינת ישראל וניכר דתיים ומסורתיים רבים. אפשר למצוא שפה משותפת בסיסית אם רוצים, אבל במציאות העכשווית זו פנטזיה של מוכי ירח ועל כך כולנו משלמים ביוקר.

מקורות

- אלוני, נמרוד (2015). "מלאך הדמוקרטיה". הארץ, 17.11.
- כהן, אדר (2015). שניים יחדיו: מורה דרך לחינוך יהודי ודמוקרטי. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלאך, אסף (2016). "מי כאן האנטי דמוקרט". הארץ, 4.3.
- משרד החינוך (2016). להיות אזרחים בישראל: מדינה יהודית ודמוקרטית. ירושלים: משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית.
- רביניאן, דורית (2014). גדר חיה: רומן. תל אביב: עם עובד.